

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ Т. ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

АБРАМОВ Володимир Іванович

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЇ СИСТЕМИ
ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

(Соціально-філософський аналіз)

09.00.11 — соціальна філософія

Автореферат
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філософських наук

Київ — 1993

Дисертація виконана на кафедрі
історичного університету імені Тараса

Науковий керівник —

доктор філософських наук,
професор Андрущенко В. П.

Офіційні опоненти —

доктор філософських наук,
професор Мокляк М. М.
кандидат філософських наук,
доцент Китов М. Т.

Провідна установа —

кафедра філософії Української академії внутрішніх справ.

Захист відбудеться «29» червня 1993 року о 14⁰⁰ годині на засіданні Спеціалізованої Ради Д 01.01.04, при Київському університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 252001, Київ-1, вул. Володимирська, 60.

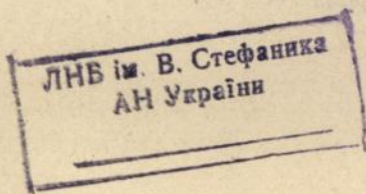
З дисертаційною роботою можна ознайомитися в бібліотеці університету.

Автореферат розісланий «27» травня 1993 року.

Вчений секретар
спеціалізованої ради
кандидат філософських наук,
професор

П. І. Скрипка

П. І. СКРИПКА

176 - 27. баб

- 1 -

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження обумовлюється об'єктивними потребами сучасного суспільного розвитку - необхідністю рішучого повороту до реальних практичних завдань будівництва незалежної держави України, вирішення цілого комплексу політичних, економічних, соціальних, духовних та інших проблем, що виникають в зв'язку з цим. Останнє передбачає пересмислення практично всіх суспільних та індивідуально-особистісних цінностей, формування на цій основі нової системи світоглядних орієнтацій особистості. Реалізація цієї вимоги передбачає широку дослідницьку роботу в галузі теорії цінностей. Цим і обумовлено вибір теми як предмету самостійного теоретичного аналізу.

Необхідність дослідження даної проблеми обумовлено також рядом інших причин:

- необхідність зміни духовного обличчя людей, звільнення суспільної свідомості від застарілих стереотипів "державного мислення", здобуття особистістю справжньої духовності і високої моральності;

- зростаючою відкритістю системи цінностей особистості до припливу нових ідей, інформації, що неминуче викликає перебудову самої цієї системи;

- зростанням залежності системи цінностей особистості від характеру діяльності, зміни суб'єкт-об'єктних та суб'єкт-суб'єктних відносин, форм і засобів взаємодії об'єкта та суб'єкта в процесі її реалізації. Останнє передбачає вивчення особливого в системах цінностей груп населення, молоді, трудящих, в тому числі і військовослужбовців;

- необхідність поглиблення розуміння, пояснення, легітимізації процесу становлення нової системи цінностей людей, відмови від ідеологізованих стереотипів, догм, застарілих поглядів і теорій;

- важливість проведення розмежування між ціннісною орієнтацією особистості та орієнтацією особистості на цінності, що падають в суспільній свідомості. Актуальне значення має вивчення функціонування системи цінностей особистості як процесу, орієнтації на творче сполучення загального, особливого та одиначного в процесі засвоєння цінностей культури, а також проблеми критеріїв даної системи.

Отже, необхідність підвищення науково-практичної /гносеологічної, соціальної, економічної, ідеологічної і, власне, військової/ значимості аксіологічної теорії особистості стала нагальною об'єктивною потребою. Все це висуває вказує проблему як одну з найбільш вагомих в системі сучасного соціально-філософського пізнання. Дослідження цієї проблеми є суттєвими та актуальними, оскільки пізнання факторів розвитку системи цінностей особистості без врахування їх функціонування в умовах і протиріччях сучасного стану виявляється неповним. Те ж саме стосується й суспільної практики, оскільки отримані результати можуть знайти застосування у виховній і педагогічній діяльності.

Рівень наукової розробки проблеми. Безпосередньо-філософське осмислення цінності активно здійснюється з початку 60-х років ХХ століття. Дослідження проблеми ведеться за такими основними напрямками:

- логіко-гносеологічний аналіз цінносної проблематики. Вказана проблема розглядається тут в контексті взаємовідношень суб'єкта до дійсності, що містять в собі не лише знання про об'єкт, але й знання про відношення суб'єкта до об'єкту /П.В.Алексєєв, О.Г.Дробинський, А.М.Коршунов, Б.В.Лашинський, В.П.Тугарінов та ін./;

- логіко-методологічний аналіз. Проблема цінності тут аналізується в загальному контексті наукового пізнання /О.А.Івін, В.Ю.Забродін, О.А.Мамчур, М.О.Парнюк, Н.А.Мещерякова та ін./;

- соціологічний аспект цінності. При цьому підході вивчається особливості впливу системи цінностей на формування соціологічного зв'язку, його об'єктивність, можливість бути інструментом соціального управління /В.І.Волович, А.Г.Здравомислов, В.В.Мангантов, С.І.Полов, А.О.Ручка, В.К.Шрейбер та ін./;

- культурологічний аспект досліджень підкреслює взаємозв'язок ціннісних уявлень як іманентних характеристик культур, їх входження в культуру як тканину як конкретної епохи, так і всієї історії людства /В.П.Андрущенко, Ю.І.Єфимов, І.О.Громов, В.Г.Крем'як, В.В.Кряков, Б.М.Причетія, Н.З.Чавчавадзе, В.С.Шварьов, В.І.Шенгарук, О.І.Яценко та ін./;

Крім того в літературі є ще багато робіт, присвячених осмисленню специфіки цінності в різних галузях знання: політичній,

Розумність актора

економічній, правовій, екологічній, моральній, естетичній, релігійній /С.Ф.Ансімов, В.В.Гречанин, Є.В.Золотухіна-Аболіна, В.С.Крисаченко, Д.В.Пивоваров, О.Ф.Досев, М.І.Михальченко, А.Д.Урсул та ін./.

В останні роки активізувався розгляд проблем про ціннісну орієнтацію особистості в процесі її становлення та життєдіяльності /Л.М.Жиліна, С.В.Бабакаєв, Б.П.Іванов, М.М.Мокляк, Л.А.Сулеманова, Л.В.Сохань, Є.А.Суслова та ін./.

Наведені дослідження підготували теоретичну основу для поглибленого аналізу системи цінностей особистості, феномен якої в літературі вивчений ще недостатньо.

Не дивлячись на досить широкий спектр наукового охоплення даної проблеми, багато її питань залишаються ще не вивченими. Дискусійним сьогодні є вихідне і опорне поняття "цінність". Немає повної ясності у питанні про субординацію цінностей у системі орієнтації особистості. Досить розпливчато описані та вивчені цінності різних категорій молоді і трудящих. Багато невизначеного виявляє і у зв'язку з організацією виховання цінносних орієнтацій військовослужбовця, про специфіку їх виховання, пріоритети організації. Не розглянуте також питання про можливі критерії системи цінностей особистості.

Враховуючи особливу актуальність та недостатню розробку проблеми, автор обрав її предметом самостійного теоретичного дослідження. Приймаючи до уваги викладене, об'єктом дисертаційного дослідження виступає система цінностей особистості, а предметом - механізм їх формування, самоорганізації та еволюції від одного якісного стану до іншого.

Особливістю цього дослідження є загальний філософський та соціологічний підхід до цих проблем з урахуванням в необхідних межах всіх інших аспектах дослідження. Багатоманітність та обсяг питань, які при цьому виникають змусили обмежити роботу певними рамками, відповідно до задуму обраної теми.

Мета дослідження - проаналізувати обумовлені зовнішніми /об'єктивними/ та внутрішніми /суб'єктивними/ умовами та обставинами особливості формування системи цінностей особистості, виявити загальні та специфічні закономірності еволюції цього процесу стосовно різних категорій людей, різних субкультур, особливо для такої частини населення, як військовослужбовці.

Реалізація цієї мети передбачає вирішення таких дослідницьких завдань:

- уточнення статусу та змісту вихідного поняття "цінності" в категоріальній сітці соціальної філософії та аксіологічної теорії особистості;
- побудова теоретичної моделі системи цінностей особистості, визначення принципів їх ранжирування і взаємозв'язку;
- виявлення загального і особливого в системі цінностей різних категорій людей, зокрема, військовослужбовців;
- аналіз об'єктивних та суб'єктивних засад формування, розвитку і функціонування системи цінностей особистості;
- розкриття основних протиріч еволюції процесу реалізації цінностей в системі-життєдіяльності особистості, обґрунтувати шляхи їх розв'язання;
- обґрунтування можливих критеріїв визначення, оцінки якості цінностей особистості.

Методологічну основу та джерелознавчу базу дослідження складають насамперед класичні філософські дослідження від Арістотеля до Гегеля, від К.Маркса по М.Вебера і від П.Сорокіна по Г.Ріккєрта, Х.Гадамера і Ю.Хабермаса. Другу групу джерел складають дослідження, в яких аксіологічна проблематика означена як предмет безпосереднього теоретичного аналізу. Сюди відносяться роботи таких авторів як С.Ф.Анісімов, О.Г.Дробницький, А.Г.Здравомислов, В.П.Іванов, Є.М.Пеньков, Д.Н.Столович, В.П.Тугарінов, В.І.Шинкарук та інших учених. Нарешті, третя група джерел - це роботи, що стосуються аналізу процесу виховання, у загальнівня педагогічного досвіду, особливо такої категорії населення, як військовослужбовці.

В силу багатоманітності системи соціокультурних цінностей, розробка концептуально-теоретичної частини дисертації вимагала залучення досліджень з різноманітних галузей знань, які були необхідні для обґрунтування і розвитку висунутих ідей.

Наукова новизна дослідження полягає у створенні соціально-філософської концепції системи цінностей особистості, що визначає її суть, логіку розвитку, основні якісні параметри як об'єкту цілеспрямованого формування і управління в умовах духовної самостійності і свободи, ідеологічного плюралізму і радикального оновлення гуманітарних пріоритетів суспільного життя.

В результаті проведеного дослідження автором сформульовані положення, що мають наукову новизну і виносяться на захист:

- обґрунтовано загальносоціологічний статус категорії "система цінностей особистості", який встановлює методологічні межі з іншими поняттями аксіологічної теорії особистості і, насамперед, з поняттями "особистісні цінності", "ціннісні орієнтації особистості". За об'ємом та роллю, яку виконують ці поняття, відображаючи суттєві сторони відношення людини до світу, до самого себе, більш широким виступає поняття "система цінностей особистості", відмежоване від вище згаданих понять згідно таких обґрунтувань: а/ по ролі орієнтиру на шляху від належного до сущого; б/ по відображенню процесу виробництва і споживання цінності; в/ по систематичному і динамічному, функціональному аспектам характеру відношення людини до дійсності; г/ по механізму, способу привнесення своїх особистісних значень в предмет конкретної діяльності як процес її самореалізації і самоствердження; зд/ по спрямованості лінії, вектора розвитку особистісних значень в процесі їх об'єктивування, опредмечування;

- досведено, що система цінностей особистості є внутрішньо цінною, поліструктурною, інтегративною, відкритою/незавершеною/, динамічною цільовизначальною /зовнішньо - та внутрішньо/ детермінованою, самоорганізуючою, нелінійною системою. Вказані визначення є типологічними характеристиками. Вони визначають якісний стан системи цінностей особистості поруч з її еволюційною структурою. Структура системи цінностей особистості виступає не лише як збережена упорядкованість елементів, але й як процес самоорганізації, це у нелінійному середовищі потенційно існує спектр і приховане поле шляхів розвитку;

- розкрито та визначено загальну залежність системи цінностей особистості від об'єкту, мети та завдань діяльності. Специфіка системи цінностей визначається особливостями видів і форм діяльності, які не можуть бути зрозумілими поза структурою суб"ектно-об"єктних та суб"ектно-суб"єктних відносин. Визначено зміст поняття "система цінностей воїна", вводиться в науковий і практичний обіг поняття "військова ціннісна традиція";

- визначено та розглянуто комплексну методологічну та логікогносеологічну систему критеріїв цінностей особистості. Зроблено висновок, що визначені критеріїв необхідно розглядати за їх при-

належністю в категоріальній структурі відносин "людина - її середовище", за характером типів суперечливих взаємодій між системами цінностей особистості і цінностей культури, суспільства, соціальних спільностей, за ступенем самоорганізації і аттрактору певної системи;

- виявлені принципи і способи організації виховання і управління системою цінностей особистості, виходячи з феномену різноманітності та нелінійності еволюційного розвитку даних систем. Сутність процесу виховання і управління полягає у правильному ініціюванні, бажаних для особистості і колективу, соціальних спільностей, суспільства тенденції саморозвитку даної системи.

Проведене дисертаційне дослідження має як теоретичне, так і безпосередньо практичне значення.

Теоретичне значення даної роботи визначається побудовою своєрідної схеми розуміння цінностей особистості як цілісної інтегральної системи. Ця схема узагальнює досвід осмислення ціннісної проблематики, а також орієнтує проведення подальших системних досліджень ціннісних орієнтацій особистості. Дисертаційний матеріал можна використати:

- для активізації роботи по вивченню таких актуальних проблем аксіологічної теорії особистості, як природа і сутність цінностей, її системостворювачі /структурно-функціональні або атрибутивні/, системонароджувачі /генетичні/ та системобумовлявачі фактори системи цінностей; критерії якості цінностей особистості, їх зв'язок з характером діяльності; механізм виявлення і розвитку ціннісних уявлень особистості; виявлення змісту цих уявлень, правильність чи помилковість їх оцінки з точки зору особистості і суспільства тощо;

- для організації комплексних досліджень систем цінностей.

Рекомендації безпосереднього практичного характеру адресуються:

а/ організаторам навчального процесу вузів:

- матеріали дисертації можуть бути використані при читанні курсу соціальної філософії /"Цінність та їх роль в житті суспільства і людини", "Особистість і суспільство", "Проблема людини і філософії"/;

б/ організаторам військової підготовки, кадровим органам, групами професійного вибору, підрозділам соціально-психологічної служби Збройних Сил України. З цієї метов рекомендується:

- при соціально-психологічній службі Збройних сил України організувати позаштатну військово-дослідну лабораторію, яка могла би створити відповідну методичну базу, що включає бібліотеку ділових ігор, імітаційних моделей, експертних систем, збірники методичної літератури;

- розробити відповідно до армійських умов ділову гру типу "КАРЕ" /Підбір кандидатів у кадровий резерв на висування" /з метою виявлення ступеню перспективності військових кадрів та рівня їх відповідності до сучасних вимог.

Апробація роботи. Основні положення дисертаційного дослідження висвітлені у трьох наукових публікаціях автора; доповідались на двох науково-практичних конференціях: "Методичні та методологічні проблеми оновлення філософської освіти у вищій школі" /Київ, 1991/ та "Природа і культура" /Луцьк, 1992/; обговорювались на засіданні кафедри філософії гуманітарних факультетів Київського університету імені Тараса Шевченка.

Структура дисертаційного дослідження визначена послідовно-логічним вирішенням проблеми та її змістом. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, переліку використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ.

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, показується ступінь її розробки, формулюється мета і завдання, теоретико-методологічні основи та емпірична база роботи, визначається об'єкт і предмет дослідження, його наукова новизна, теоретична і практична значимість, відбивається апробація роботи і її структура.

У першому розділі - "Поняття "цінності особистості" в світлі сучасних наукових дискусій та уявлень" - аналізується природа, сутність, зміст системи цінностей особистості.

Дослідження починається з аналізу логічних пізнавальних засобів аксіологічної теорії особистості - її понять категорій. Насамперед уточнюється сутність і природа вихідного поняття "цінності", уточнюється обсяг і зміст поняття "система цінностей особистості" у співвідношенні з іншими поняттями, які характеризують особистість в аксіологічному аспекті. Розкривається статус даної категорії в категоріальній сітці соціальної філософії, яка

в опорох в розумінні логіко-методологічних проблем аксіології особистості.

Цінності особистості - це системна ознака, що виявляє функціональний аспект особистісного значення в процесі діяльності, характеризує специфічні аксіологічні відносини як з боку особистості, спрямовані на реалізацію особистих інтересів, так і інтереси системи, в яку включена певна особистість. Цінності особистості як система, являє собою цілісний аспект, що має кінцеве число функціонуючих, сумісних один з іншим, пов'язаних елементів та взаємовідносин між ними.

Обґрунтування цієї тези пов'язане з послідовним вирішенням трьох дослідницьких завдань: з'ясування відповідності системи цінностей особистості основним принципам системності; визначення змісту підсистем системи цінностей особистості; віднайдення характерних рис системи цінностей особистості та її структури.

В основу вирішення цих проблем покладено методологію системного аналізу, яка вимагає діалектичного розуміння загальних зв'язків, що мають універсальний характер. Обґрунтуванням моделювання /побудови/ системи цінностей особистості виступає онтологічний аспект цінності. Суть одержаних результатів зводиться до такого:

Перше. Цінностям особистості притаманні такі системостворюючі ознаки, як цілісність, інтеграційність, структурність, ієрархічність та сумісність елементів, зв'язок із середовищем.

Елемент системи цінностей особистості - це якісно визначена реальність, тобто та чи інша цінність, значуща для особистості та включена в її діяльність. В системі цінностей особистості властивість сумісності виявляється, як у сумісності елементів, по їх генезису, ролі і сферах діяльності, так і в сумісності елементів кожної сфери з усією системою цінностей. Такий підхід дозволяє, по-перше, визначити критерії зарахування елементів до певного класу та, по-друге, послідовно розглянути роль цих елементів для кожної підсистеми. Наявність однорідних елементів виступає умовою утворення підсистем, а сукупність підсистем - всієї системи цінностей в цілому: В дисертації виділяються підсистеми цінностей особистості: по-перше, духовні цінності, що виступають як цінності життя і його сенсу; по-друге, моральні цінності, тобто цінності морального вибору вчинку чи поведінки; по-третє, індиві-

дуально-соціальні цінності, що відбивають структуру людської діяльності, специфічний спосіб людського існування.

Розгляд системних ознак дозволяє встановити таку стійку сукупність факторів детермінації цінностей особистості як системи: системність діяльності; цілісність особистості як носія системи цінностей особистості; організованість вирішення необхідних завдань; системність ціннісної свідомості у "побудові" мотивації поведінки особистості; впорядкованість цінностей, як засіб динамічної структури та ін. В роботі відзначена принципова можливість багатоманітності підходів опису системи цінностей особистості. Деякі положення ввійшли в основний зміст дослідження.

Друге. Дієвий підхід характеризує будь-які прояви суспільного життя. Багатоманітність видів і форм діяльності є основою виділення багатоманітності цінностей як елементів індивідуально-соціальної підсистеми в системі цінностей особистості і дає можливість їх змістовного аналізу. Автором виділені такі види індивідуально-соціальних цінностей: природничі /екологічні/, трудові, політичні, соціальні, правові, релігійні, естетичні, економічні, наукові/теоретичні/, інформаційні, історичні, демографічні, сімейно-побутові, військово-патріотичні. Аналіз змісту елементів індивідуально-соціальної підсистеми системи цінностей показує: 1/ багатоманітність світу цінностей настільки велика, що неможливе проведення їх абсолютного змістового розгляду, а характер діяльності відбиває зв'язок між елементами. Це такі відношення, при яких зміни одних неминуче ведуть до зміни інших елементів; 2/ індивідуальні цінності рідко бувають цілком індивідуальними, оскільки детермінуються середовищем виникнення та існування. Вони в кожній особистісній системі складно організовані, багатопланово взаємодіють і мають структуру з багатьма рівнями.

Третє. Основними характерними рисами системи цінностей особистості є цілісність, поліструктурність, інтегративність, відкритість, незавершеність, динамічність, саморозвиток, зовнішня і внутрішня детермінованість, нелінійність, еволюційність.

Комплекс типологічних характеристик системи цінностей особистості обумовлений сукупністю типових рис самої особистості як системи, якій притаманна висока активність, вибірковість, цілеспрямованість, яка є адаптивною, відкритою, постійно розвивається. Основне джерело зміни структури системи цінностей особистості

стості має внутрішню природу. Вона призводить до якісних змін структури та зміни якості елементів системи. Тому структура системи цінностей особистості постає не лише певна впорядкованість елементів, але і як процес.

З іншого боку, зовнішні взаємовідносини елементів, складна організація системи цінностей особистості, її відкритість, обмін із зовнішнім середовищем показує, що вона є не застиглим, а безперервно народжуваним світом. Це нелінійна система. Саме такі системи вивчає синергетика.

Таким чином, система цінностей особистості є відкритою, нелінійною, самоорганізуючою системою. В кінці розділу обґрунтовується висновок про те, що особливості видів та форм діяльності визначають систему цінностей особистості.

У другому розділі - "Загальне та особливе в системі цінностей особистості воїна" - розглядається загальнометодологічна залежність системи цінностей особистості від об'єкта, теми, завдань діяльності.

Аналіз даної проблеми починається визначенням методологічних засад вивчення системи цінностей особистості воїна і її структури. Такими засадами є: а/ особливості і специфіка армії, як виключно складного і суперечливого соціального феномену; б/ особливості суб'єкту військової діяльності /військова організація, армія, організаційно-штатна структура, військовий колектив, особистість/; в/ особливості військової діяльності і специфіка суб'єкт-об'єктних та суб'єкт-суб'єктних відносин у певній діяльності. Це дозволило зробити ряд висновків.

Армія, як об'єкт, постає різними сторонами, властивостями і в силу цього по-різному впливає на систему цінностей воїна.

З'ясування логіко-гносеологічної специфіки формування змісту даної системи розглянуто у різних співвідношеннях, виділено ряд аспектів.

По-перше, з в'язаного аналізу взаємодії армії і суспільства. Армія є частиною конкретного суспільства. Кожна армія створюється, функціонує і розвивається в системі конкретних суспільних відносин. Суспільна цінність армії, роль військових цінностей в житті суспільства детермінує систему цінностей особистості воїна. Дисертант аналізує діяльність армії через поняття "історичне призначення армії", "соціальна роль армії", "соціальний статус

армії" і характер трансформації певної цінності в особистісну цінність. В залежності від функцій, які вирішує і виконує воїн, його соціального статусу і ставлення суспільства до армії відбувається оцінка /зовнішня оцінка/ і самооцінка /внутрішня оцінка/, формується ціннісне ставлення. Будучи усвідомленим, воно трансформується в систему цінностей.

По-друге, пов'язаного з виявленням якісної своєрідності специфіки армії, як об'єкту діяльності і його впливу на специфіку системи цінностей особистості воїна. З боку об'єкту важливо, щоб система цінностей, обумовлена інтересами армії, якомога повніше і глибше входила в систему цінностей особистості. Існують і специфічні цінності воїна. Важливо не тільки, щоб цінності кожного воїна були узгоджені із загальною системою цінностей, але й щоб специфічні, індивідуальні цінності існували, не відривалися загальною системою: а/ інтереси цілості армії певним чином обмежують систему цінностей, але це обмеження повинне бути цілєвідповідним і гнучким; б/ найбільш ефективним способом організації армії є оптимальне співвідношення інваріанта систем цінностей; в/ в інтересах підвищення бойової сили армії необхідно не лише розвивати та вдосконалювати особистісну систему цінностей, але й ефективно формувати ціннісну орієнтацію воїнів.

Особливості суб'єкту військової діяльності детермінують, визначають специфіку системи цінностей особистості воїна.

Дисертант вивчає і аналізує зміст системи цінностей особистості воїна з боку суб'єкта згідно ряду обґрунтувань.

Насамперед, таким обґрунтуванням виступає поняття "організація", як момент, як прояв сутності армії. Вплив на специфіку системи цінностей особистості воїна мають ряд аспектів. Як організація, армія виступає впорядкованою спільністю військовослужбовців - сукупністю військових колективів і специфічних ієрархічних відносин між ними, що функціонують на основі правових норм. Інший аспект пов'язаний з тим, що армія є структурою безособових ієрархічних зв'язків, є системою, якою керують зовні. Саме ці обставини виявляють головне протиріччя, коли ідея цінності особистого життя підпорядкована вимогам військової ситуації. В дисертації аналіз основного протиріччя проводиться з урахуванням його тісного зв'язку з іншими протиріччями, що відбивають багатоманітність впливу організації на специфіку системи цінностей особистості.

Не менш важливим обґрунтуванням для аналізу специфіки системи цінностей виступає сам воїн, як суб'єкт військової діяльності. Аналіз дозволив з'ясувати найбільш суттєві моменти, які мають вплив на систему цінностей особистості воїна і визначаються особливостями суб'єкта військової діяльності: індивідуально-особистісне ставлення до таких цінностей армії, як готовність до кінця виконувати військовий обов'язок, бути вірним військовій присязі; творчий характер мислення військових кадрів, постійне розширення сфери самореалізації людини, що включає в себе пізнання, діяльність і розвиток творчих здібностей, студій свободи суб'єкта військової діяльності; його релігійні або атеїстичні переконання тощо.

Особливості природи і характеру суб'єкт-об'єктних та суб'єкт-суб'єктних відносин є також детермінантами специфіки системи цінностей особистості.

Сеномен, який ми розглядаємо - система цінностей особистості - в логіко-методологічному відношенні спирається на концепцію особистості, яка умовно може бути названа концепцією відносин. Своєрідність людських відносин і діяльність визначається їх функціонуванням як двох самостійних форм суспільних зв'язків: стійких, стабільних і динамічних, але й таких, що змінюються. Говорячи про спрямованість чи домінуючі відносини, в дисертації враховується: а/ відношення людини до людей; б/ відношення до себе; в/ відношення до предметів зовнішнього світу.

Спираючись на висновок про систематизуючу і методологічну значимість цінносної теорії, зроблено спробу описати і зрозуміти армію через призму її притаманної їй системи: "значення, норми, цінності". Структуру соціокультурної взаємодії складають три аспекти, невід'ємних один від одного: 1/ особистість воїна як суб'єкта взаємодії; 2/ армія - сукупність взаємодіючих індивідів з його соціокультурними відносинами і процесами; 3/ культура як сукупність значень, цінностей і норм.

Аналіз особливостей системи цінностей особистості воїна проведено через розгляд двох видів відносин: формальної організації і неформальної самоорганізації військовослужбовців. Загальні норми реалізуються тільки через систему індивідуальних цінностей. Коли індивідуально-соціальні цінності воїна носять характер загальнолюдських, суспільних цінностей, їх зміст визначено суспільством,

як правова норма, що носить характер категоричного імператива. Одночасно, при певних умовах, можлива неузгодженість між цінностями армії і елементами системи цінностей воїна.

Можливість неузгодженості даних систем проаналізовано у дисертаційному дослідженні, як з боку об'єкта /армії/, так і суб'єкта /воїна/. Перший варіант неузгодженості пов'язаний з таким можливим ходом події, коли з боку армії, її органів управління або окремих осіб можлива віддача злочинного, незаконного наказу. Неузгодженість систем, обумовлена воїном, пов'язана рядом моментів: порушенням варіантності або включеності тих чи інших цінностей в мотивацію поведінки воїна; порушенням між ідеологічними обґрунтуваннями системи цінностей і соціально-психологічними умовами їх сприйняття воїном; виправданням норм лише специфікою діяльності воїна, необхідністю досягнення результатів будь-якою ціною.

Аналіз специфіки системи цінностей особистості воїна і загальних логіко-гносеологічних умов її функціонування дозволив автору визначити природу і зміст такої військово-патріотичної цінності суспільства як військової цінності традиції.

Розділ завершується розглядом групи відносин, що впливають на специфіку системи цінностей особистості воїна, характеризують внутрішній світ цінності особистості, відношення воїна до себе, до свого "я" і короткими висновками. Що дозволило сформулювати у філософському, методологічному плані зміст поняття системи цінностей особистості воїна таким чином. Система цінностей воїна - це складне багатопланове, цілісне утворення, яке виступає як сукупність самоорганізовуваних елементів, здатних задовольнити потреби і спрямованих на інтереси армії і інтереси воїна, і які мають упорядковану, ієрархічну, еволюційну структуру. Її сутність виявляється на трьох рівнях: сукупності загальнолюдських цінностей, як ядра всієї системи; індивідуально-соціальних цінностей та цінностей діяльності, що характеризує прояв і специфіку даної системи, яка детермінується об'єктом, суб'єктом і відносинами типу "об'єкт-об'єкт", суб'єкт-об'єкт, суб'єкт-суб'єкт.

В третьому розділі - "Проблеми критерію і формування системи цінностей особистості" - містяться положення, які розкривають побудову теоретичної моделі системи цінностей особистості, аналізуються загальні і специфічні закономірності еволюції даної системи та розглядається комплексна методологічна і логіко-гносео-

логічна система її критеріїв. Розділ починається з аналізу підходів до проблеми можливих критеріїв системи цінностей особистості. Це дозволило встановити, що в літературі панує методологічний підхід до критеріїв соціального розвитку особистості як здатності висловлювати її якісну визначеність. Він виявляється в поняттях "духовна зрілість особистості", "соціальна активність особистості", "гармонійно розвинута особистість" і т.ін. Автор показує, що розвиток поглядів нормативно-ціннісного критерія зрілості особистості не є продуктивним, оскільки пошук об'єктивного критерію не вноситься за межі самої особистості, містять порочне логічне коло, методологічний тупик.

Дисертант підкресляє, що теоретико-методологічними обґрунтуваннями пошуку вірогідного критерію системи цінностей особистості можуть бути: а/ пошук місця системи цінностей особистості у сукупності з суспільними відносинами, тобто суспільстві та його ролі як регулятора поведінки особистості; б/ в аналізі досягнутої, тобто усвідомленої, що увійшла у досвід, практику, структура системи цінностей особистості.

В дисертації обґрунтовується висновок про те, що у взаємовідносинах людини з його оточенням, тобто поза межами самої людини, можливий пошук вірогідних критеріїв системи цінностей особистості. Методологічно значущим є пошук системи координат, свого роду місця знаходження системи цінностей особистості в оточенні людини. Ціннісний простір, область цінності описано як сукупність сфер, що виникають в процесі взаємодії людини і його оточення: а/ природної; б/ штучно-технічної; в/ морально-духовної. У протиріччях між людьми /її потребами та інтересами/ і її середовищем /всіма його сферами/ лежить і виявляється система цінностей особистості. Критерієм аналізу процесу розвитку системи цінностей особистості виступає типологізація протиріч між системами цінностей за характером взаємодії і їх приналежністю. Позиція автора базується на визнанні факту різниці і рольових функцій протиріч та їх місці в саморозвитку явищ, виходячи з чого обґрунтовується висновок про правомірність використання цих різниць як критеріїв. Дослідження показало, що роль протиріччя визначається його безпосереднім характером причинності в процесі виникнення і розвитку інших протиріч між ціннісними системами особистості і суспільства, а місце - безпосереднім зв'язком із сутністю системи

цінностей особистості.

У дисертаційному дослідженні розглядаються деякі типи суперечливих взаємодій система цінностей особистості і систем цінностей культура, суспільства, нації і т.п., що проявляються у передовищі: гостре протиріччя; протиріччя рівноваги; приховане або слабе протиріччя; безпосереднє протиріччя; симетричне протиріччя. Таким чином, свідомо вибрана така ознака, як характер суперечливих взаємодій систем цінностей особистості і суспільства та їх приналежність в середовищі людини може бути критерієм оцінки їх розвитку.

Пошук вірогідного критерію системи цінностей особистості за другим, виділеним автором, обґрунтуванням, а саме - аналізом структури даної системи, потребував побудови теоретичної моделі даної системи.

Найбільш загальним принципом, ідеєю побудови теоретичної моделі системи цінностей особистості є уявлення про особистісні цінності як відкрити, нелінійну, самоорганізуючу систему.

Обґрунтування цієї тези пов'язане із розглядом у дисертаційному дослідженні картини процесу самореалізації системи цінностей особистості. Суть одержаних висновків зводиться до такого.

Перше. В нелінійному середовищі системами цінностей приховане поле шляхів розвитку. Поняття "поле" в аналізі є ключовим. Воно використане як категорія, що відображає гуманістичне розуміння змісту системи цінностей особистості, системи, яка має свій простір і свій час. В цьому контексті простір і час розглядаються не лише як атрибути матерії, а насамперед, як атрибути свідомості. Отже, категорія "поле" слугує для позначення просторово-часового буття цінностей особистості. Причому, таке поле має три виміри: особово-часове, соціально-просторове і гуманістично-змістове.

Друге. Ступінь самоорганізації і аттрактор системи цінностей особистості можуть виступати як критерій даної системи, що характеризує спрямованість її еволюційного розвитку. Ідея про поле структур нелінійної системи цінностей особистості виявляє, висвітлює, знаходить шляхи можливого розвитку. Процес просторової, часової, змістової узгодженості відповідної форми самоструктуралізації, середовища елементів дозволяє визначити яка із спектра можливих, відносно стійких, структур виникає в даний момент, а, отже, ставить питання про критерії системи. Такий підхід до-

воляє додатково з'ясувати роль випадковості в еволюції системи цінностей особистості, визначити можливі її "блукання" по полю розвитку, в залежності від власних властивостей системи та зростаючого нерівновагом системи від приливу інформації.

В розділі розглядається концепція функціонування, еволюції і управління розвитком системи цінностей особистості.

Для обґрунтування еволюційного підходу до системи цінностей особистості, для ілюстрації ролі закономірностей еволюційної динаміки у прогнозуванні в дисертації виділяються принципи, що вивітлюють роль багатоманітності в процесі взаємодії певної системи із середовищем людини та інформаційним середовищем.

Перший принцип. Чим вищий розвиток тої чи іншої особистості, тим більше варіантність, різноманітність шляхів еволюції її системи цінностей.

Другий принцип. Еволюція системи цінностей особистості передбачає взаємодію двох протилежних тенденцій - тенденції до збереження і тенденції до зміни даної системи.

Третій принцип. Необхідною умовою розвитку системи цінностей особистості є наявність протиріччя між адаптивною формою цієї системи, спрямованою на реалізацію програми, детермінованою суспільством, соціальними спільностями, колективом і проявами активності елементів системи, що несе індивідуальну мінливість.

В інтересах наближення дослідження до практичної діяльності в роботі наведено аналіз проблеми формування системи цінностей особистості, виходячи з ідеї про поле структур і еволюційного розвитку даної системи.

В дисертації обґрунтовується висновок про те, що сутність процесу виховання і управління системою цінностей особистості полягає у вірному уніціруванні бажаних для суспільства тенденцій саморозвитку даної системи.

Цей підхід до управління системою цінностей особистості має універсальне значення. Резонансний вплив на систему цінностей особистості не сприймається конформістськи, сприяє саморозвитку даної системи. По суті, важлива не сила і довготривалість резонансного впливу, а його вірна соціально-просторова і темпоральна організація, топологічна узгодженість з її власними структурами, збудження.

Таким чином, виходячи з феномену різноманітності і нелінійності еволюційного розвитку систем цінностей людей, можна сформулювати ряд принципів по їх управлінню:

- в будь-якій системі цінностей особистості функціонують надмірні неадаптивні елементи, відносно незалежні від регулюючого впливу форм контролю, виховання, управління, які забезпечують саморозвиток даної системи при непередбачених змінах умов життєдіяльності особистості;

- необхідно орієнтуватися на індивідуальні тенденції розвитку системи цінностей особистості і навчитися "потрапляти" в резонанс з ними при зовнішньому втручанні;

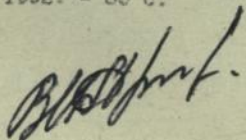
- при зовнішньому втручанні у процес виховання і управління системи цінностей особистості необхідно не будувати і навіть не перебудовувати, а ініціювати, виводити певну систему на власні, лише їй притаманні лінії розвитку, їх природні аттрактори;

- коротка планомірність, зайва централізація і заорганізованість, насильна "переробка" системи цінностей особистості - дає зворотній ефект, призводить до непередбачуваних наслідків, кризового стану суспільства.

У "Закінченні" дисертації сформульовані основні висновки, їх науково-практична значимість і практичні рекомендації, поставлено нові проблеми, що вимагають подальшого вивчення.

Основний зміст дисертації викладено у таких публікаціях:

1. Абрамов В.И. Формирование ценностных ориентаций курсантов в ходе преподавания общественных дисциплин. Методологические и методические основы обновления философского образования в высшей школе: Тезисы республиканской научно-методической конференции. - Ч.3 - Киев, 1991. - С. 67-69.
2. Абрамов В.И. Загальнолюдське і індивідуально-особисте в культурі. Ціннісний підхід. Природа. Людина. Етнос: Тези міжнародного теоретичного семінару "Природа і культура". - Ч.1 - Луцьк, 1992. - С.5-6.
3. Абрамов В.И. Ценности и их роль в жизни человека. - Киев: КИ ВВС, 1992. - 30 с.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Подписано в печать 20.05.1993 г. 1,25 печ. л. Заказ 446
Типография КИВЕС

AB 27.620